

Család és beszéd-kultúra

Társadalmunk fejlődése a tudományos-műszaki forradalom korszakában fokozott igényeket támaszt a dolgozók nyelvi műveltségével szemben. Az anyanyelv a társadalmi méretű kommunikációnak elsőrendű és nélkülözhetetlen eszköze. Korszakunk rohamos iramban szerteágazó műveltségét befogadni, rögzíteni és továbbítani csak magas szintű általános nyelvi kultúra birtokában lehet.

Ezt az általános nyelvi kultúrát a család, a gyermek közvetlen környezete alapozza meg még óvodáskor előtt. Ha a gyermek a családban kedvezőtlen körülmények között nevelkedik, ha nem foglalkoznak eleget vele, akkor csak a beszédhelyzethez tapadó, azaz kontextuális szintű jelentéstartalmak alakulnak ki. Ha a gyermek kérdéseire az anya vagy a gondozó türelmetlenül válaszol, akkor a gyermek előbb-utóbb abbahagyja a kérdezősködést, elveszti beszédkedvét, nem gyarapodik sem ismeretekben, sem értelmi erőben. Így aztán, amikor az iskolai élet nyitottabb keretei közé kerül, a szűk jelentésstruktúrákkal nehezebben tudja átfogni az újabb helyzeteket. „A gyermek csakis úgy hódíthatja meg a maga számára a beszédet, hogyha állandó kölcsönhatás áll fenn egyrészt a beszédhez való vonzódás alapjait képező belső adottságok, másrészt a gyermeket körülvevő felnőttek beszéde mint külső feltétel között; az utóbbi nyújt az említett adottságoknak alkalmazási területet és realizációs anyagot.“ (W. Stern: *Person und Sache* VI. Leipzig, 1905. 129. Idézi L. Sz. Vigotszkij: *Gondolkodás és beszéd*. Bp., 1971. 96.)

Am a beszéd fejlődéséhez nem akármilyen kontaktusra, nem akármilyen ismereti és érzelmi szinten való kapcsolatra van szükség. Ahhoz, hogy a gyermek megtanulja a beszédet, olyan stabil és mégis nagyon változatos (ingergazdag) környezetben kell élnie, amely beilleszkedik a társadalom szervezetébe, és olyan beszélőtársra van szüksége, akinek a beszédszíntje magasabb, mint az övé. A gyermek beszédfejlődése állandó társas kötődést, szervezést, differenciált környezetet igényel, megszakítás nélküli kapcsolatot mind a felnőttekkel, mind pedig a kortársakkal, hiszen a beszéd-készség fejlesztése egyben tudatalakítás is. „A tudat úgy tükröződik a szóban, mint a nap a vízcseppeben. A szó úgy viszonyul a tudathoz, mint egy kis világ a nagyhoz, mint az élő sejt a szervezethez, mint az atom a világhoz. A szó a tudat kisvilága. Az értelmes szó az emberi tudat mikrokozmosza.“ (L. Sz. Vigotszkij: *I. m.* 395.)

Hogy az egyén gyermekkori beszédfejlődése mennyire döntő hatással van későbbi beszéd-kultúrájára, azt mint magyar szakos tanár lépten-nyomon tapasztalom. Minden évben öt gimnáziumi osztályban tanítom az anyanyelvet. Évek óta észlelem a hangképzésben, kiejtésben, hangsúlyban, hanglejtésben felbukkanó súlyos hibákat. Az élő beszéd színvonala az utóbbi időben nagyon zuhant. Beszédjavító munkám során a következő súlyos hibákra figyelhettem fel:

Szinte általánossá vált az erős hangdinamikával való beszéd.

Sok tanulóban kialakult az elemi tagozaton egy rossz „versmondó“ hangfekvés és hangszín. Ennek a „szereplő“ hangnak magasabb az intonációs hangfekvése, mint a normális beszédé, s így merőben idegen a gyermek természetes beszédhangjától.

Feleléskor sok tanuló beszél zárt szájjal.

Tanulóim kétnyelvű környezetben élnek, s ennek következménye a hosszú magánhangzók és mássalhangzók rövid ejtése. A hangsúly és a hanglejtés tekintetében is sok a bizonytalanság. A szórend és a hangsúly összefüggéseiben szintén észleltem hibákat.

Hogyan előzheti meg a család az említett fonetikai, hangsúly- és hanglejtésbeli hibák állandósulását, hogyan veheti fel a harcot ellene?

A gyermekek számára a családban már a legzsenébb kortól fokozott mértékben alkalmat kell teremtenünk a tágabb társas kereteknek és magasabb fogalmi szinteknek megfelelő nyelvhasználat gyakorlására, hogy készségeik erőteljesebben fejlődjenek. A legfontosabb követelmény, hogy a kisgyermek környezetében ért-

hető és tiszta ejtéssel beszéljen mindenki. Megfigyelésem szerint a gyermekek átveszik környezetüktől az elnagyolt, elmosódó artikuláció minden változatát. Ha sokat és artikuláltan beszél a gyermek a családban, értelmi fejlődése is gyorsabb ütemű, hiszen ez szoros kapcsolatban van nemcsak a járással, a szenzomotoros fejlődéssel, hanem a beszéddel is. A sokféle mozgáscselekvés folytán gazdagabban tükröződik tudatában a körülötte lévő világ, a tárgyaknak sok új tulajdonságával ismerkedik meg. Ha új dologgal találkozik, azt igyekszik szenzomotorikus próbálkozásai segítségével megismerni, de ha ez nem sikerül, akkor megkérdezi a felnőtteket. Kérdései eleinte a megnevezésre (mi ez?), majd a cselekvésre (mit csinál?), később már az összefüggésekre (miért?) vonatkoznak. A szépen, tisztán artikulált, helyesen képzett szavakból felépített szöveg a logikus gondolkodás kialakulását és fejlődését is elősegíti.

Nagyon fontos, hogy a család tagjai ne csak beszélgessenek a gyermek előtt, hanem sokat beszéltessek őt is, hiszen a gyermek sokkal előbb mondja ki anyanyelvének szavait, mintsem fogalmi gondolkodása kialakulna, a szavakat akusztikai megjelenésükben veszi át, s ezáltal alakítja ki későbbi önálló, sajátos beszédének hangzási szerkezetét.

Hogyan segítheti a család a szép élőbeszéd kialakulását? A zárt szájjal beszélő gyermek hangereje kisebb a szükségesnél, így beszéde nehezen érthető. A zárt száj megváltoztatja a hangszint, rendszerint sötétebbé alakítja. Ha már kialakult és beidegződött a zárt szájjal való beszélés, akkor nagyon nehéz segíteni. Mégis meg kell próbálnunk. Sok egytagú szót kell mondatunk a gyermekkel, később jöhet csak a többtagú szavak gyakorlása, és csak aztán a szólamok, végül pedig összefüggő rövidebb és hosszabb szövegek mondatása.

A helytelenül beszélő családi környezet hatásának gyakori következménye a beszédhang erőtlensége is, ami egyre több gyermeknél észlelhető. Előfordulhat, hogy csupán rossz légzéstechnika okozza, de kiválthatja gátoltság vagy neurózis is. Ritkábban anatómiai oka lehet, ilyenkor logopédushoz kell a szülőnek fordulnia, mert a rosszul rögzült hangadási mód (levegőség, szorítás, öblösítés, orrhang) felnőttkorban már nem orvosolható. Ha azonban gyermekkorában, amikor a funkció még nem rögzült, helyes hangadásra neveljük gyermekünket, beszéde tiszta, könnyed, szép zengését egész életére megalapoztuk. Sok erőtlen, fakó hangú, félszegen beszélő felnőtt fellépése magabiztosabb lenne, ha helyesen megtanították volna beszélni, ha mondanivalóját természetes, csengő hangon tudná közölni.

A helyes kiejtésre nevelés ne csak abból álljon a családban, hogy az állandó hangos beszédet, a motyogást, a szótagösszemosó hadarást, a helytelen hangkapcsolást igyekszünk megszüntetni, hanem abból is, hogy a gyermeket ráneveljük a hosszú—rövid szótagéjtés ritmusérzék-fejlesztő használatára (főként az élőbeszédünkben lassan kikopó hosszú í, ú, ü hangokra és a hosszú t-re gondolunk). A család tagjainak feltétlenül gyakoroltatniuk kell a gyermekkel a határozottabb szájnyitást, a magánhangzók differenciált ejtését a hosszú—rövid szópárok egymás után való mondatásával (sás—sas, mér—mer, pór—por). Ne feledkezzünk meg az s, sz, c, cs, z, zs, l, r hangok ejtésének szavakban való gyakoroltatásáról, hiszen ezek okozzák a beszédtechnika legtöbb problémáját. Miközben egész kicsi korban játékosan gyakoroltatjuk a hosszú mássalhangzókat, szavakban és rövid mondatokban igyekezzünk a részleges és a teljes hasonulás eseteit is mondatni.

A kétnyelvű környezet hatására az utóbbi időben nyelvünkben idegen hangsúly kezd meghonosodni. Köztudomású, hogy a magyar beszéd alapvető hanglejtése ereszkedő. Sajnos, újabban egyre gyakrabban hallhatjuk gyermekeinktől, hogy indokolatlanul a szó utolsó szótagjára helyezik a hangsúlyt. A rossz hanglejtést a mondatok hangsúlyozásánál is gyakran érzékelhetjük. Ereszkedő hanglejtés helyett gyakran emelkedő hanglejtést hallhatunk kijelentő vagy olyan kérdő mondatok esetében, melyekben kérdő névmás vagy -e kérdőszócska található. A beszélt nyelv színvonalának zuhanása sürgeti, hogy a gimnáziumi oktatásban sokkal több órában tanítsuk a hangsúly és a hanglejtés problémáit, és feleltetéskor fokozottabb figyelmet fordítsunk az ilyen természetű hibák javítására.

Mi az oka az élőbeszéd színvonalzuhanásának?

A szülők elfoglaltabbak lettek az utóbbi években, az anya is dolgozik, s ennek egyik következménye, hogy elmarad a beszélgetés, a beszélgetés, nem marad idő a kiejtés javítására, s a hibák hamar rögzülnek. Több tanuló fogalmazásban vallotta meg, hogy a nagymámán kívül senki sem beszélget vele otthon! Szomorú és egyben tanulságos vallomás ez. A beszélgetés elmaradása nemcsak a gyermek érzelmi világára hat károsan, hanem hangszínére, hangsúlyára, beszédének ritmusára, hangerejére is.

Meg kell mondanunk őszintén, hogy a szülő a legtöbb esetben nem is veszi észre a hibát gyermeke hangképzésében, beszédritmusában, a hangkapcsolatok ej-

tésében, a hangsúlyozásban. Talán a megszokásban kereshetjük ennek az okát, de magyarázhatjuk hozzá nem értéssel is. Ezért volna nagyon hasznos és időszerű egy közerthető szinten megírt, az élőbeszéd problémáival gyakorlati síkon foglalkozó beszédtechnikai könyv megjelentetése, amely nagy segítséget nyújtana szülőknek és pedagógusoknak egyaránt.

A gyakorlat azt mutatja, hogy tökéletes beszédtechnikájú ember nincs. Ha nagyon odafigyelünk, még a legnagyobb művészek beszédében is felfedezhetünk kisebb-nagyobb hibákat. A megközelítően tökéletes élő beszéd elsajátítására mégis valamennyiünknek törekednünk kell. Ha helyesen tudjuk képezni a hangokat, ha a magánhangzókat és mássalhangzókat egyaránt a maguk helyén képezzük a szájüregben, ha a hangerőt arányosan el tudjuk osztani, ha megfelelő hangerővel, kellő hangsúllyal tudjuk mondanivalónkat közölni, akkor már megközelítően jól beszéljük anyanyelvünket. Ennyit el kell érniünk gyermekeink beszédnevelésében, hiszen fontos élettevékenységünk, hogy gondolatainkat, érzelmeinket szavakkal közöljük, hogy mások gondolataira figyeljünk, azokat a nyelv közege által felfogjuk és megértsük. Ezt a folyamatot segíti elő a család és az iskola beszédnevelő munkája, amely az irodalmi kultúra korai megalapozásának is eszköze lehet, és ez minden igényes, öntudatos szülő vágyálma, akármilyen pályára készüljön is gyermeke.

„Attól a pillanattól fogva — írja Kosztolányi —, hogy a világra születünk, mindaddig, amíg meg nem halunk, beszélünk, bölcsönktől kezdve koporsónk zártáig hangok és szavak miriádjai zümmögnek körülöttünk. Még álmunkban is ezekkel bíbelődünk. Sőt ha hallgatunk, akkor sem vesztelgelnek bennünk tetlenül a szavak. Állandóan ott libegnek ezek öntudatunk felületén, hogy kifejezzék lelki élmenyéinket.“ (*Nyelv és lélek*. Bp. 1971. 140.)

A hangok és szavak „miriádjai“ ellen naponta elkövetett kisebb-nagyobb me-renyletek arra intenek, hogy többet és több türelemmel foglalkozzunk gyermekeink nyelvi nevelésével, beszédkultúrájának megalapozásával mind otthon, mind az iskolában, hogy anyanyelvük helyes, szép használata egész életükre belső igényüké váljék.

Gergely Róza

A beszéd- és íráskészség fejlesztése

Az utóbbi időben két nagyon fontos és értékes írást olvashattunk a *Korunkban*: előbb a Hermann Gusztávét (*Magyartanári feladatok, gondok*. 1979. 10.), majd a Szabó György Pálét (*Nemcsak a magyartanár — minden nevelő gondja és feladata*. 1980. 11.). Csak örvendhetünk annak, hogy a *Korunk* ilyen komolyan foglalkozik az anyanyelv oktatásának a kérdéseivel. Ez bátorított engem is a hozzászólásra, s mivel V—VIII. osztályban tanítok, ezért kapcsolódom jobbra a Szabó György Pál írásához, mindenekelőtt a beszéd- és az íráskészség fejlesztésének kérdéséhez. Valóban, a pedagógus csak úgy ér el jó eredményt, ha a tanulókkal megszeretteti mindazt, ami az anyanyelv tanításával kapcsolatos, akár a tanórán, akár egyéb alkalommal végzett tevékenységről van szó. Mindez azonban nem olyan könnyű dolog. Ezért módszereinknek minél változatosabbaknak és vonzóbbaknak kell lenniük.

A beszéd-készség fejlesztését nagyon elősegítik a versmondások, szereplések. A Brassó megyei Homoróddarócon, ahol tanítok, minden évben nagyszabású szavalóversenyt rendezünk. A legjobb szavalókat nemcsak egy-két könyvvel jutalmazzuk, hanem előadásukat magnószalagra is rögzítjük. S tegyem hozzá: a versenyeken kívül a tanórákon legkifejezettebben szavalt verseket úgyszintén. Ezeket a felvételeket megőrizzük, s a későbbiek folyamán szemléltetőeszköznék használjuk. Van tíz-tizenöt éves felvételünk is. Megtörtént, hogy az egyik tanítványunk visszatért hozzánk tanítani, s harmadik osztályos tanítványai azt a felvételt hallgathatták meg, amelyen a tanító nénijük szaval harmadikos korában. Természetesen minden tanuló igyekszik, hogy a hangja bekerüljön magnószalag-gyűjteményünkbe. Persze a jól sikerült szavalatokat a rögzítésen túlmenően különböző rendezvényeken használjuk. Hasonló jutalomban részesülnek a szépen éneklő tanulók is. Dalaikból szintén elég gazdag gyűjteményünk van.

A beszéd-készség fejlesztését a színjátszás is elősegíti. Iskolánkban ennek gazdag hagyománya van. Színre került Kacsóh János *vitéze*, Kodály Hány Jánosa

és Vörösmarty Csongor és Tündéje (mindhárom rövidített változatban). Ezenkívül előadtunk egy székegy lakodalmast és több mesejátékot. Ha nem is mindegyiknek, de több előadásnak megvan egy-egy változata magnószalagon. Be tudjuk mutatni a tanítványainknak, hogyan szavaltak, szerepeltek iskolásaink — a maiak testvérei, szülei, rokonai — ezelőtt tiz-tizenöt évvel. A volt tanítványok többször felkeresnek, hogy régebbi produkcióikat újra meghallgassák.

Hogy a tananyag minél közelebb kerüljön gyermekeinkhez, több olvasmányt (vagy ezekből egy-egy részt) dramatizáltunk, vittünk színre.

A beszédkészség fejlesztése szempontjából valóban rendkívül fontos a tanulók rászoktatása a rendszeres olvasásra. De sajnos, még a kötelező házi olvasmányok jelentős része sem található meg nagyon sok falusi iskola könyvtárában. A miénkben sem, s nem a mi hibánkból. Jókai Mór *Es mégis mozog a föld* című regényétől kezdve Gorkij, Swift, Dumas, Jack London és mások munkáin át Karinthy Frigyes és Illyés Gyula számos művéig igen sok kötetet kellene felsorolnom. Olyan könyvek hiányoznak, amelyeket szintén szívesen olvasnának. Ilyen körülmények között nem könnyű kis falusi iskolában anyanyelvet tanítani. A könyveket nem mi vásároljuk, a megyétől kapjuk. Szabó György Pál javaslata osztálykönyvtárak megszervezésére jó lenne ugyan, de a hiányzó könyvek nagy részét ilyen eldugott helyen egyáltalán nem tudjuk megszerezni; ha nem tévedek, több könyv meg sem jelent mostanában. Könyvkiadásunknak is vannak még komoly tartozásai.

Ha már itt tartok, megjegyezném, hogy a tankönyvek anyaga — legalábbis V—VIII. osztályos magyar irodalmi olvasókönyveinké — felfrissítésre szorul. Sok olyan olvasmány, vers található ezekben a tankönyvekben, amelyeket a gyermek nem kedvel, s minden igyekezete ellenére a tanár sem tud megkedveltetni velük, holott ha ezek a tankönyvek jobbak, érdekesebbek volnának, a tanulók már az év elején végigolvasnák őket, vagy legalábbis nagy részüket.

Kevés a megfelelő szindarab is. Nem tudom, miért maradtak el a *Napsugar* mellékletei; ezeket nem pótolja senki. Nem lehetne e mellékleteket újra megindítani? Nagy szükség lenne rájuk...

Ami az íráskészség fejlesztését illeti, én is meggyőződtem arról, hogy még a magasabb osztályokban is szükséges másoltatni. Én bizony még a VII—VIII. osztályban is másoltatok. A helyesen, szépen és gyorsan író tanulókat jutalmazom, a felületeseket büntetem.

Szintén az íráskészség fejlesztését segíti elő iskolánkban az évenként egyszer néhány példányban megjelenő *TÜKÖR*, az iskola irodalmi évkönyve. Az 1980—1981-es tanévben már a 11. szám megjelenése volt esedékes. Évkönyveinkben elsősorban tanulóink írásait, fogalmazásait, verseit közöltük, de szinte minden számnak volt népköltészeti rovata is a tanulók gyűjtéseiből. Az utóbbi időben meg rendszeresen közzétettük a különböző versenyek győzteseinek névsorát és a legjobb tanulók tanulmányi eredményeit.

Még egyébről is beszélhetnék, de a megjelent írások hatására legalább ezeket szerettem volna elmondani. Csodálkozva olvastam, hogy milyen jelentős számú magyar tanuló nem él a fakultatív magyarórák lehetőségével a nem magyar anyanyelvű iskolákban vagy osztályokban, s hogy vannak iskolák, ahol ezeket az órákat be sem vezették. Ismeretes az a közmondás, hogy mindenki annyi ember, ahány nyelvet ismer — de hát aki az anyanyelvét sem ismeri? Hogy is írt erről Kosztolányi? Mind a szülőknek, mind a felelős pedagógusoknak tisztában kellene lenniük azzal, hogy mindenki csak az anyanyelvén tudja legtökéletesebben kifejezni magát, s az, aki az anyanyelvét sem tanulja meg, az anyanyelvét sem ismeri becsületesen, a társaságban elnémul, munkatársai között félszeggé válik, s ez kedvezőtlen hatással lesz munkájára is, bizonytalan lesz — márpedig senkinek sem érdeke, hogy félszeg, fásult embereket neveljünk. És fordítva: az anyanyelv biztos ismerete egyik feltétele a sokoldalú, művelt, munkájában eredményes ember kialakulásának.

Szabó Dénes